Зінаїда СІКОРСЬКА

ПРО ОСОБЛИВОСТІ СЛОВНИКА ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ ЛУГАНЩИНИ

Розмірковуючи над тим, який діалектний словник нам потрібен та як його складати, М.Толстой зауважував: еталоном для порівняння повинна бути не літературна мова (обтяжена часто низкою книжних нашарувань), а один з опорних говорів, або наддіалектна індуктивно створена модель; обласні словники доцільно укладати за принципом повного лексикографічного опису одного говору (або двох-трьох) й подачі матеріалу з інших говорів диференційовано стосовно до нього. При подібному диференційованому підході важлива фіксація як наявності, так і відсутності конкретних лексем [1: 38-39].

Матеріал до діалектного словника Луганщини збирався протягом 1991 – 2001 рр. за програмою, укладеною з урахуванням діалектизмів, зафіксованих у Словнику української мови. І це не випадково, бо в реєстрі СУМу як діалектні подані переважно слова з творів письменників, які біографічно були пов'язані з різними говірками західного українського ареалу.

Записи зроблені в 170 населених пунктах усіх районів Луганської області. У північних районах області (Троїцький, Білокуракинський, Новопсковський, Марківський, Сватівський, Старобільський, Біловодський, Міловський, Кремінський, Новоайдарський, Станично-Луганський, північна частина Слов'яносербського) знаходяться слобожанські говірки, у південних (південна частина Слов'яносербського, Попаснянський, Перевальський, Лутугинський, Краснодонський, Антрацитівський, Свердловський) – степові. Їх межу умовно визначають по р. Сіверський Донець.

Словник діалектної лексики Луганщини у своєму складі має близько 3250 слів, записаних у алфавітному порядку.

Словникова стаття складається з таких частин: а) заголовок статті орфографічним і фонетичним записом з необхідними граматичними і стилістичними ремарками; б) тлумачення реєстрового слова; в) ілюстративний матеріал із географічним позначенням; г) відповідний діалектизм, зафіксований у СУМі: **БАКАЛ** [ба'кал], а, *ч.* Келих, кубок. [на но'вий год шам'пан’с’ке с'тали пит’ ба'калами /а 'ран’ше випи'вали ста'канами/ йак'шо ви'но /а само'гон с'топками] (Тополі). Пор.: **Пугар** (СУМ, т.8); **ЄРОК** ['йерок], рка, *ч.* Неглибокий яр. [у 'йерку наїш'ли

п'і'тун'ка] (Чмирівка). Пор.: **Закіпчик** (СУМ, т.3); **КАБЕЗИТИСЯ** [кабе'зитис'а], зюся, зишся, *недок.* Упиратися, [ч'о'го ти кабе'зис': а] (Красна Талівка). Пор.: **Кабенитися** (СУМ, т.4).

Змінювані слова реєструються в початковій граматичній формі. При відмінюваних іменниках скорочено наводиться форма родового відмінка однини (або множини, якщо це іменник, що вживається лише в множині): **БАЛАБАЙКА** [бала'баїка], и, *ж.* Балалайка. [ўз'аў д'ід бала'баїку і по'ч'аў грат' ста'ру 'п'іс'н'у] (Плугатар). Пор.: **Балабайка** (СУМ, т.1); **МЕНИНИ** [ме^{и}'нини], ів, *мн.* Іменини. [на ме^{и}'нини голо'ви при'йіхаў сам мер 'облас'т'і] (Дякове). Пор.: **Менини** (СУМ, т.4); при дієсловах – їх основні форми: 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього (майбутнього) часу або 3-ої особи однини: **КЛАНДЯТЬ** [к'ланд'ат'], яю, яєш, *недок.* Прохати. [ни 'буду йа у 'н'ого к'ланд'ат' / хаї по'давиц': а] (Замостя). Пор.: **Кландати** (СУМ, т.4). Біля прикметників, дієприкметників, прикметникових займенників та порядкових числівників у формі називного відмінка однини чоловічого роду подаються закінчення жіночого та середнього родів: **НАПИЖЕНИЙ** [на'пижи^{е}ний, а, е. З гонором. [Ка'рас' ус'іг'да на'пижи^{е}ний / йак ин'дик] (Північка). Пор.: **Гонорний** (СУМ, т.2); **НАГРАБЛЕНИЙ** [наг'рабле^{и}ний], а, е. Дієпр. паС. мин. ч. до **награбить**. [наг'рабле^{и}ним доб'ром ни нажи'вец': а] (Богомолівка). Пор.: **Рабований** (СУМ, т.8). При незмінних словах ставляться позначки віднесеності їх до певного лексико-граматичного класу: *присл., прийм., спол., част., виг.:* **ВПЕРВЕ** [ў'перве], *присл.* Уперше. [ў'перве по'бач'іла йо'го] (Лантратівка). Пор.: **Вперве** (СУМ, т.1); **ОЙ БО'ЖЕ!** [ої 'боже], *виг.* Виражає здивування, радість, переляк, злість і т. ін. [ой 'боже / ку'ди ж^ в'ін за'л'із^] (Бірюкове). Пор.: **Падку мій!** (СУМ, т.6).

Фонетичні й акцентологічні варіанти реєстрових слів подаються в одній словниковій статті: **ИНДИК** [ин'дик]; **ІНДИК** [ін'дик]; **ІНДЮК** [ін'д'ук], а, *ч.* Індик. [по дво'ру хо'диў здо'ровиї ин'дик] (Нехаївка); [з інди'ка 'хароше 'м'асо] (Великоцьк); [інд'у'к'іў 'вигнала за дв'ір] (Великоцьк). Пор.: **Гиндик** (СУМ, т.2).

Словотвірні, морфологічні варіанти, а також слова-синоніми подаються в різних словникових статтях. Тлумачення при цьому наводиться для більш уживаного слова, при інших подається відсилання на пояснене слово: **БАБУЛЯ** [ба'бул'а], і, *ж.* Пестл. до **баба.** ['мама по'йхали до ба'бул'і / йа ўже с'куч'и^{і}ла] (Біловодськ). Пор.: **Бабця** (СУМ, т.1); **БАБУШКА** ['бабушка], и, *ж.* Те саме, що **бабуля.** ['бабушка та'ка добросе^{и}р'деч'на бу'ла] (Нехаївка). Пор.: **Бабця** (СУМ, т.1); **КОВИЛА** [кови'ла], и, *ж.* Те саме, що **ковиль.** ['пагорб у'вес' ук'ритиї кови'лойу] (Причепилівка). Пор.: **Кійло** (СУМ, т.4); **КОВИЛЬ** [ко'вил'], і, *ж.* Ковила. [ко'вил' 'дуже кра'сива] (Войтове). Пор.: **Ковил** (СУМ, т.4).

Омоніми виділено як окремі реєстрові слова: **ПОПЕРЕК** ['попе^{и}ре^{и}к], а, *ч.* Крижі. ['попе^{и}ре^{и}к забо'л'іў] (Лисогорівка). Пор.: **Кряж** (СУМ, т. 4); ['попе^{и}ре^{и}к бо'лит'] (Чугинка). Пор.: **Півперек**^{1} (СУМ, Т. 6); **ПОПЕРЕК**

['попе^{и}ре^{и}к], *присл.* Упоперек, поперек. [у'л'іхс'а 'попе^{и}ре^{и}к] (Решетилівка). Пор.: **Напоперек** (СУМ, т.5).

Фразеологічна одиниця виділяється в окрему словникову статтю, як правило, у тому випадку, якщо її опорне слово не зустрічається у вільному вживанні: ◊**ЛЯСИ ТОЧАТЬ** ['л'аси то'ч'ат']. Те саме, що **базікать.** [с'к'іки ти 'буде^{и}ш 'л'аси то'ч'ат' / йди у'же по хл'іб] (Півнівка). Пор.: **Галамагати** (СУМ, т. 2).

Ілюстративний матеріал наводиться до кожного реєстрового слова. Після прикладу вказується назва села, у якому його записано.

Такий різновид лінгвістичного словника можна назвати діалектно-літературно-діалектним синонімічним, передусім це порівняльний словник кількох говорів української мови. На нагальну потребу в українському літературно-діалектному синонімічному словнику, що обумовлюється такими важливими факторами: вимогою збагачення літературного словника питомими народними словами, розширенням його територіальної варіативності; потребою письменників у інформації про локальну лексику для відтворення художньою літературою колориту місцевого життя, етнографічних особливостей українського побуту; науковою необхідністю створення зведеного діалектного словника української мови, вказував М. В. Никончук [2: 211].

Такі словники будуть надійним джерелом для порівняльних студій зі слов'янської лексикології, семасіології, лінгвогеографії, етнографії, лексикографії, у тому числі й української зокрема.

Мовознавці вказують, що давно вже на часі перевидання багатотомного академічного тлумачного словника української мови, у якому серед інших завдань варто переглянути й стилістичне маркування багатьох лексем, які без достатньої історичної мотивації зараховано до діалектних [3: 315], особливо українсько-польських лексичних паралелей.

Погоджуючись з міркуваннями І. Шепетюк про те, що внесення таких слів до СУМу з позначкою *діал.* мало кілька причин: 1) ототожнення мови західноукраїнських письменників з діалектною й ігнорування наддіалектного статусу лексичної норми західноукраїнського зразка літературної мови; 2) негативна настанова щодо полонізмів загалом, що призводило до нівеляції наслідків тривалого паралельного розвитку української та польської мов на західноукраїнських землях й зарахування до полонізмів українсько-польських лексичних паралелей у тих випадках, коли відповідне паралельне явище було відсутнє в російській мові [3: 313], хочемо застерегти від нехтування на сучасному етапі українсько-російських мовних контактів на східноукраїнських землях, котрі, як і українсько-польські на західноукраїнському терені, були історично неперервними і здійснювалися на рівні різних верств суспільства, у тому числі й селянських.

Як показують матеріали даного словника, велика частина діалектизмів, зафіксованих СУМом, властива й слобожанським та степовим говіркам

південно-східного наріччя. Вони виявляють тенденцію до загальномовного вжитку. Отже, і в СУМі їх треба передавати без позначки діалектне *(діал.)*.

1. Толстой Н. Какой тип диалектного словаря нам нужен // XII Респ. діалектологічна нарада: Тез. доп. – К., 1965. – С. 38 – 39.

2. Никончук М.В. Український літературно-діалектний синонімічний словник // Проблеми української діалектології на сучасному етапі. – Житомир, 1990. – С. 211-212.

3. Шепетюк І. Діалектна лексика в реєстрі «Словника української мови» з погляду функціонально-історичної вмотивованості розвитком літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир. – 2001. – №6. – С. 308-330.

4. Там само, С. 313.